

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Verschillende procedures om partij-identificatie te meten en hun consequenties

Doorn, L. van; Komen, H.; Saris, W.E.

Citation

Doorn, L. van, Komen, H., & Saris, W. E. (1984). Verschillende procedures om partij-identificatie te meten en hun consequenties. *Acta Politica*, 19: 1984(2), 211-237. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3452455>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3452455>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Onderzoek

Verschillende procedures om partij-identificatie te meten en hun consequenties

Leo van Doorn, Hans Komen, Willem E. Saris

Inleiding

Sinds de vijftiger jaren speelt in de Verenigde Staten het begrip partij-identificatie een belangrijke rol in onderzoek naar kiesgedrag.¹ Uit onderzoek bleek dat partij-identificatie een groot gedeelte van de variantie van stemgedrag verklaart.

In navolging van dit onderzoek in de Verenigde Staten, hebben in Nederland o.a. Kent Jennings (1972), Thomassen (1975), Leijenaar (1980) en Van der Eijk en Niemoller (1981) zich met dit begrip beziggehouden. Kent Jennings concludeert dat partij-identificatie in Nederland bestaat,² is tegengesteld aan die van Thomassen. Deze laatste vraagt zich af of partij-identificatie wel zinvol kan worden onderscheiden van datgene wat het probeert te verklaren, namelijk het stemgedrag.³ Van der Eijk en Niemoller menen dat er, onder andere vanwege de geringe stabiliteit door de tijd, weinig reden bestaat het begrip partij-identificatie, zoals in de politicologische literatuur gedefinieerd, te gebruiken. Liever spreken ze van het neutralere begrip partijbinding.⁴ Overigens wil dit volgens hen nog niet zeggen dat partij-identificatie in ons land niet bestaat: "De gebruikte vraagstelling stelt ons niet in staat het te meten"⁵.

Aansluitend op deze laatste opmerking kunnen we zeggen dat het nuttig lijkt om de verschillende methoden die gebruikt zijn om het begrip partij-identificatie te meten, met elkaar te vergelijken. Immers om enige zekerheid te hebben over de inhoudelijke problemen die met betrekking tot partij-identificatie aan de orde worden gesteld, moeten we eerst weten of de gevonden resultaten niet in belangrijke mate door de gehanteerde meetprocedures beïnvloed zijn.

Wij geven in dit artikel eerst een samenvattend overzicht van de vragen die in Nederland gebruikt zijn om partij-identificatie te meten en daarna komt aan de orde op welke punten deze meetmethoden van elkaar verschillen. De letterlijke tekst van de gebruikte vragen is te vinden in de appendix. Aansluitend hierop gaan we na wat we, op basis van de literatuur, kunnen verwach-

Notes

1. De Vries (1984) for a further description and definition of these system-variables.

2. For more production.

3. See footnote 1.

References

- Blalock, H. M., *Social statistics*, 2nd edition, 1975, McGraw Hill, New York.
- Burner, R. J., D. Singer and U. Lerner, *The population dynamics of the modern world*, 1965, Comparative Social Studies, vol. 1, no. 1, 1973.
- Falmer, J., *Economic, political and military data about the European system*, 1973, Bureau of European and International Affairs, London.

ten bij gebruik van verschillende vraagformuleringen, zowel wat betreft de verdeling van de antwoorden als wat betreft de relaties met andere variabelen. Daarna beschrijven we ons onderzoek, waarbij we nagaan of de genoemde verwachtingen uitkomen. Tenslotte worden conclusies getrokken.

Tabel 1: Samenvattend overzicht van de in Nederland gebruikte vragen om partij-identificatie te meten

Onderzoek	centrale term in de tekst	gebruikte antwoord procedure en presentatie van de partijen
		categorieën stapsgewijs gepresent. partijen niet genoemd
NKO '67	verbonden	zeer sterk, sterk, zwak, zeer zwak, geen
NKO '71	aanhanger, aangetrokken	zeer overtuigde aanhanger, aanhanger, geen ja, nee
NKO '72 t/m '77	aanhanger, aangetrokken	zeer overtuigde aanhanger, aanhanger, geen ja, nee
NKO '81 Panel '71 t/m '80	aanhanger, aangetrokken	overtuigde aanhanger, aanhanger, geen ja, nee
Kontinu '72 t/m '77	aanhanger	zeer overtuigde aanhanger, aanhanger, geen
		alle categorieën tegelijk gepresenteerd partijen niet genoemd
Kontinu '77 t/m '82	voelen voor	aanhanger van geen enkele partij aanhanger, geen lid zeer overtuigde aanhanger, geen lid, lid
Thomassen	gewoonlijk aanhanger, verenigen	sterk overtuigde aanhanger, aanhanger, geen ja, nee
		antwoorden op continue schaal alle partijen gepresenteerd
Thomassen Panel '79	sympathie	continue schaal

De meting van partij-identificatie in Nederland

De letterlijke vraagstellingen, zoals die in Nederlands onderzoek zijn gebruikt om partij-identificatie te meten, zijn weergegeven in de appendix. Een overzicht van de onderzoeken, de gehanteerde termen en de antwoord-procedure wordt gegeven in tabel 1.

Uit bovenstaande tabel blijkt dat partij-identificatie in Nederland op uiteenlopende wijze wordt gemeten. Soms lijken de verschillen gering maar op andere punten wijken de vragen sterk van elkaar af. Samenvattend kunnen we zeggen dat de vraagformuleringen op de volgende vier punten verschillen.

(1) Gebruikte termen. In de vragen worden drie centrale termen gehanteerd, en wel verbondenheid, aanhanger en sympathie.

(2) Antwoordprocedure. Er worden twee verschillende antwoordprocedures gebruikt. Er wordt geantwoord door een bepaalde categorie te kiezen (bij de termen aanhanger en verbondenheid) of er moet een response gegeven worden op een, in principe, continue schaal, lopend van 0 tot 100 (bij de term sympathie). In het laatste geval wordt ook voor alle partijen een score gevraagd, zodat meervoudige partij-identificatie geconstateerd kan worden.

(3) Presentatie van de partijen. In sommige vraagvormen worden de namen van alle partijen aan de respondent voorgelegd, in andere moet de respondent zelf de naam van een partij noemen.

(4) Presentatie van de categorieën. De mogelijke categorieën worden stapsgewijs aangeboden of deze worden allemaal tegelijk aan de geïnterviewde voorgelegd. In het Kontinu-onderzoek van november 1977 t/m 1980 worden aan de respondenten *alle categorieën* voor *aanhangerschap* op één moment voorgelegd. bij de andere onderzoeken waarbij de term aanhanger wordt gebruikt worden de respondenten steeds met de keuze uit twee categorieën geconfronteerd. Het hangt van hun antwoord af of ze in de volgende categorie terecht kunnen komen.

Een ander verschil tussen het Kontinu-onderzoek van nov. '77 t/m '80 en de andere genoemde onderzoeken is dat deze Kontinu-onderzoeken *vier categorieën* hebben en de andere *drie*. In deze Kontinu-onderzoeken wordt namelijk het lid zijn van een partij tot een aparte categorie gerekend.

De vraag is nu, wat er bekend is over de effecten van deze verschillen op de onderzoeksresultaten. Met betrekking tot partij-identificatie is hiernaar geen systematisch onderzoek gedaan en worden de verschillende formuleringen zonder veel argumentatie afgewisseld.

Te verwachten verschillen

In het algemeen zal het gebruik van verschillende vraagformuleringen effect hebben op de verdeling van de variabele zelf en op de relaties met andere variabelen (Schuman en Presser, 1981). We zullen nu voor elk van de vier voorkomende verschillen aangeven wat er verwacht kan worden aan effecten op de verdeling van de variabele partij-identificatie en eventueel wat er bekend is over de effecten van deze verschillen in de meetprocedure op de resultaten bij andere variabelen.

Met betrekking tot het effect van de gebruikte termen op de verkregen resultaten is door Van der Eijk en Niemoller⁶ gevonden dat respondenten die aangeven aanhanger van een bepaalde partij te zijn in 91% van de gevallen ook aan deze partij de hoogste sympathiescore toe kennen. Dit zou betekenen dat de gekozen term van weinig invloed is op de resultaten, en dat de meting van partij-identificatie op dit punt tamelijk robuust is.

Dit is echter niet in overeenstemming met wat er voor andere variabelen gevonden is door Schuman en Presser⁷ en Saris (1982), die ook bij kleine nuanceverschillen al aanmerkelijke verschillen in de resultaten constateren. Weliswaar is hun onderzoek gedaan met andere variabelen dan partij-identificatie, maar het is op voorhand niet duidelijk waarom partij-identificatie een uitzondering zou vormen en immuun zou zijn voor variaties in de gehanteerde term.

Een mogelijke oorzaak van verschillen in de resultaten bij het gebruik van verschillende termen kan liggen in de drempel voor de beantwoording.

Zo zullen respondenten eerder zeggen sympathie voor een partij te voelen dan zeggen dat ze er aanhanger van zijn. Dit betekent dat de verdeling voor de twee vragen verschillend zal zijn.

Wat betreft de relaties met andere variabelen vonden Schuman en Presser⁸ dat het hanteren van verschillende termen ook tot verschillen in de relaties met andere variabelen kan leiden. Met betrekking tot partij-identificatie zijn ons wat dit punt betreft geen onderzoeksresultaten bekend.

Ook het gebruik van verschillende antwoordprocedures, categorieën of oordelen op een continue schaal, zou kunnen leiden tot verschillende resultaten. In de Verenigde Staten zijn voor een aantal vragen verschillende meetprocedures naast elkaar gebruikt. Deze meetprocedures waren de gebruikelijke categorieschaal en de vergelijkingsmethode, een meetprocedure die leidt tot oordelen op een continueschaal. Het bleek dat de relaties aanzienlijk anders werden, afhankelijk van de gehanteerde procedure. Met de vergelijkingsmethode werd namelijk meer informatie verkregen en dit had betere schattingen van de effecten in een structureel model tot gevolg (Van Doorn et al., 1983).

Over het derde verschil, het al dan niet voorleggen van de namen van alle partijen aan de respondenten is wat bekend door Duits onderzoek. Max Kaase⁹ rapporteert voor de Bondsrepubliek Duitsland het volgende over de consequenties van het wel of niet voorleggen van een *lijst met partijen* aan de respondent. Hij vond in 1967 dat 54% van de respondenten aanhanger was van een partij. In 1969 was dit percentage gedaald tot 29%. Het verschil tussen deze twee percentages kan tenminste gedeeltelijke verklaard worden door het verschil in vraagstelling. In 1967 werden de namen van alle partijen genoemd en in 1969 werd dit niet gedaan. Hieruit kunnen we concluderen dat het wel of niet noemen van de partijen grote verschillen in de verdelingen lijkt te kunnen opleveren. Of het ook tot andere relaties met andere variabelen kan leiden is onbekend, maar lijkt ons aannemelijk.

Met betrekking tot het vierde aspect waarop de metingen verschillen: het voorleggen van alle categorieën tegelijk of stapsgewijze presentatie, is meer bekend. In het Kontinu-onderzoek is men namelijk in 1977 overgegaan van de laatstgenoemde op de eerste vorm.

M.H. Leijenaar (10) rapporteert dat het aantal niet-aanhangers bij deze verandering daalt van 56.3% naar 31.5%, en het aantal aanhangers stijgt van 22.9% naar 41.2%. Zij geeft als verklaring voor dit feit: 'dat het voor de respondenten waarschijnlijk makkelijker is zich aanhanger van een partij te noemen wanneer zij vier geordende categorieën voor zich zien, dan wanneer zij moeten kiezen tussen twee mogelijkheden (ja of nee)'¹¹. Over de veranderingen in de relaties met andere variabelen rapporteert zij dat alleen een verschil is te constateren in de relatie met leeftijd van de respondent.

Doordat beide operationalisering niet naast elkaar op één tijdstip zijn gebruikt, is dit verschil echter niet met zekerheid aan de verandering in de vraag toe te schrijven.

Onderzoeksopzet en keuze van de vraagstelling

In ons onderzoek is er voor gekozen om twee vraagformuleringen te gebruiken, die op de eerste drie bovengenoemde verschilpunten van elkaar afwijken. Dit doen wij omdat, als deze verschillen effect hebben op de resultaten, deze effecten bij een dergelijke opzet zeker zichtbaar zullen worden. Een nadeel is uiteraard dat het niet mogelijk zal zijn om eventuele verschillen toe te schrijven aan één bepaald verschil in de vraagformulering.

Het vierde verschilpunt, de wijze van aanbieden van de categorieën is niet in dit onderzoek meegenomen, omdat we maar één categoriële vraag konden opnemen.

Doordat onze vragen meeliepen met het Kontinu-onderzoek najaar 1980

is de daarbij gebruikte *aanhangervraag* beschikbaar. In deze variant worden de vier antwoordcategorieën tegelijk gepresenteerd en de respondent moet spontaan de naam van de partij noemen.

Tabel 2: Letterlijke tekst van de in dit onderzoek gebruikte vraag om partij-identificatie te meten

Enq.: LAAT ONDER- VRAAGDE MEELEZEN.	PvdA	CDA	VVD	D'66	DS'70	PSP	PPR	GPV	SGP	CPN	B.P.
1. Welke politieke partijen op de lijst kent u niet?	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
2. Met welke politieke partijen voelt u zich enigszins verbonden, ook al is het maar weinig? Wilt u daarvan het vakje aankruisen?	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
3. Als de verbondenheid met de meest ideale politieke partij die u zich maar kunt indenken wordt uitgedrukt in het getal 100, welke getallen tussen 0 en 100 geven uw verbondenheid weer met de partijen die u bij vraag 2 hebt aangekruist?	PvdA	CDA	VVD	D'66	DS'70	PSP	PPR	GPV	SGP	CPN	B.P.
											
	(Verbondenheid met de meest ideale partij = 100.)										
4. Wilt u van de politieke partijen die u nog niet hebt aangekruist nu die partijen aankruisen waar u enigszins, ook al is het maar een beetje, een af- keer van hebt?	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
5. Als u afkeer voor de slechtst denkbare politieke partij wordt uitgedrukt in het getal 100, welke getallen tussen 0 en 100 geven uw afkeer weer van de partijen die u bij vraag 4 hebt aange- kruist? (0 = lage afkeer; 100 = hoge afkeer.)											
	(Afkeer van de slechtst denkbare partij = 100.)										

Naast deze vraag werd door ons in hetzelfde onderzoek aan het eind van de enquête een tweede keer naar partij-identificatie gevraagd. Voor deze tweede vraag kozen we voor de volgende procedure:

(1) Als term namen we 'verbondenheid'. De reden hiervoor is dat deze een algemener karakter lijkt te hebben, en dus een verschil tussen het aantal respondenten dat aangeeft aanhanger te zijn van een partij, en het aantal dat aangeeft de grootste verbondenheid te voelen met een politieke partij, zou kunnen veroorzaken.

(2) Bij deze vraag voor verbondenheid werden de namen van de partijen gegeven en

(3) de antwoorden moesten op een continue schaal worden uitgedrukt.

De letterlijke tekst van deze vraag is te vinden in tabel 2. Doordat met deze vragen voor alle partijen die de respondent zegt te kennen, scores op een schaal van maximale afkeer tot maximale verbondenheid worden verkregen, zijn individuele analyses mogelijk waarover binnenkort gerapporteerd zal worden.

Volgens de instructie moesten de respondenten deze vragen meelezen met de enquêteur en zelf de scores voor hun verbondenheid invullen. Zoals uit de tekst blijkt werden de namen van elf partijen aan de respondent voorgelegd en de scores gegeven met de vergelijkingsmethode (Saris en Schild, 1982, Wegener, 1982, Van Doorn et al., 1983), wat antwoorden op een continue schaal oplevert.

De vraag met de term *aanhanger* stond in het begin van het interview en die met de term *verbondenheid* aan het eind. Tussendoor werd een groot aantal vragen over beroepsprestige gesteld, zodat de kans op geheugeneffecten klein geacht moet worden.

Om de invloed op de relaties met andere variabelen te analyseren gebruiken we twee variabelen: (1) voorgenomen stemgedrag (plaats: voorin de enquête); (2) mate van voorkeur voor de elf partijen (uitgedrukt op een zevenpunts-schaal, lopend van 'helemaal geen voorkeur' tot 'zeer grote voorkeur', plaats: achteraan de enquête).

Welke verschillen in de resultaten worden verwacht?

(1) De termen verschillen en we kunnen dus volgens Schuman en Presser verschillen verwachten zowel wat betreft de verdeling als wat betreft de relaties met andere variabelen. Meer specifiek verwachten wij dat wanneer iemand zich als *aanhanger* van een partij beschouwt, hij zeker de grootste *verbondenheid* met die partij zal voelen, eventueel in combinatie met andere partijen. Maar als iemand zich meer verbonden voelt met een partij lijkt het ons niet

onmogelijk dat hij zich toch geen aanhanger van die partij voelt.

Hieruit volgt dat we per partij meer mensen kunnen verwachten, die zich met die partij meer verbonden voelen dan met andere partijen, dan aanhangers.

Met betrekking tot de relatie met andere variabelen hebben wij geen specifieke verwachtingen.

(2) Een continue meting wordt vergeleken met een categoriële meting en op basis van Van Doorn kunnen we dan verschillen in de relaties met andere variabelen verwachten. Dit geldt uiteraard met name voor zover de sterkte-component van partij-identificatie in het geding is. Wanneer de continue meting echter gecategoriseerd wordt, kunnen we op basis van ditzelfde onderzoek een zeer hoge samenhang tussen de metingen van de intensiteit verwachten. (Overigens zullen we verder in plaats van over de sterkte voortaan over de intensiteit spreken om verwarring met statistische sterktematen te voorkomen.)

(3) Daar de beide vragen ook verschillen wat betreft het al dan niet noemen van de partijen, kunnen we volgens Kaase verwachten dat bij de vraag naar verbondenheid meer mensen zullen zeggen partij-identificatie te hebben. Dit zal dus invloed hebben op de verdeling van de twee variabelen.

Op basis van de punten 1 en 3 kunnen we dus een andere verdeling verwachten bij de twee vragen, en op basis van de punten 1 en 2 andere relaties met andere variabelen.

Zoals in de vorige paragraaf is gesteld gebeurt de analyse van de verschillen in de relaties met andere variabelen met twee vragen die beschouwd kunnen worden als indicatoren voor de op dat moment geprefereerde partij, het stemgedrag en de hoogte van de voorkeur voor een partij.

Hoewel partij-identificatie volgens sommigen niet zinvol hiervan kan worden onderscheiden, gaan we voorlopig uit van een inhoudelijk onderscheid tussen partij-identificatie en stemgedrag. Hierbij is de eerste een langere termijn attitude en kan stemgedrag door korte termijn invloeden daarvan afwijken.

De korte-termijnninvloeden zoals issues en kandidaten, zouden kunnen leiden tot het noemen van een *andere* partij bij stemmen/voorkeur dan bij partij-identificatie of tot het *niet* noemen van een partij.

Wij verwachten daarom dat de verschillen binnen de paren aanhangerverbondenheid respectievelijk stemmenvoorkeur kleiner zijn dan de verschillen tussen de paren. Wanneer er geen belangrijke verschillen gevonden worden tussen de vier vragen, kan dit betekenen dat er geen korte-termijnninvloeden werkten in de periode van de enquête, dat de begrippen op deze manier niet van elkaar onderscheiden kunnen worden, of dat de indicatoren onjuist gekozen zijn.

Hierbij is het van belang om op te merken dat korte-termijnninvloeden met name van belang zullen zijn tijdens de verkiezingscampagne. Daar het veldwerk voor dit onderzoek niet in een dergelijke periode viel, valt een grote invloed van dit type op voorhand niet te verwachten.

De data

Het datamateriaal is veranderd door het Nederlands Instituut voor Publieke Opinie (NIPO) gedurende 1980 in opdracht van de Universiteit van Amsterdam. Het gaat hier om het Kontinu-onderzoek van de subfaculteit der algemene politieke en sociale wetenschappen. Een vast onderdeel van dit onderzoek wordt gevormd door vragen over het stemgedrag en het aanhangerschap. Aan dit onderzoek werden de voor ons onderzoek relevante vragen toegevoegd. De steekproef is landelijk en omvat 590 respondenten, waarvan 533 respondenten de vragen zodanig hebben ingevuld dat ze bruikbaar zijn voor ons onderzoek.

Over de steekproefprocedure die voor de Kontinu-onderzoeken gebruikt is, zeggen Bakker en Koopman het volgende.¹²

De steekproeftrekking verloopt via een getrappt model. Eerst zijn gemeenten geselecteerd en vervolgens binnen de gemeenten de te benaderen startadressen. Per benaderd adres wordt dan van degenen die ouder zijn dan 16 jaar diegene ondervraagd die als eerste jarig is na de enquêtedatum. Alleenstaanden en groothuishoudens zijn in het algemeen ondervertegenwoordigd in dit type steekproef. De kans om als lid van een klein gezin of als alleenstaande ondervraagd te worden, als het huishouden in de steekproef valt, is echter weer groter dan voor mensen uit grote gezinnen. Bakker en Koopman concluderen dat deze verschillen in benaderings- en selectiekans tegengesteld werken en elkaar dus waarschijnlijk enigermate opheffen.

Hoewel de steekproef niet al te groot is en de wijze van steekproeftrekken tot enige vertekening kan leiden, lijkt deze voor ons doel, het vergelijken van meetprocedures bij dezelfde respondenten, geschikt.

De resultaten

Allereerst gaan we na in welke mate de respondenten aanhanger zijn van en verbonden zijn met dezelfde partij. Dit is weergegeven in tabel 3.

Wanneer bij verbondenheid meerdere partijen de hoogste score hadden en één van die partijen overeenkwam met de bij de aanhangervraag genoemde partij, werd de respondent in deze tabel voor verbondenheid ingedeeld bij die partij.

Tabel 3: De overeenkomsten en verschillen tussen de variabelen "grootste verbondenheid" en "aanhanger"

	aanhanger van												
	cpn	psp	ppr	pvda	d66	ds70	cda	bp	vvd	sgp	gpv	geen	ander
ver bon den heid	cpn	2		1								1	4
	psp		8		1							7	17
	ppr			1	2							1	4
	pvda		2		79	1						35	117
	d66				3	50						24	78
	ds70						1						1
	cda					1		99	2		2	36	141
	bp							1					1
	vvd						2		50			17	69
	sgp									5		1	6
me dere	gpv									1		7	9
	geen				6	1		9			1	33	50
	me dere				2			3		1		29	36
	totaal	2	11	3	91	53	1	114	1	54	8	7	533

Toelichting bij tabel 3:

meerdere wil zeggen dat de verbondenheid meervoudig is en dat geen van de daarbij voorkomende partijen overeenkomt met de bij aanhanger genoemde partij.
geen betekent bij aanhanger dat er geen partij genoemd is en bij verbondenheid dat geen partij een score hoger dan 0 heeft gekregen.
andere wil zeggen dat bij de aanhanger-vraag een partij genoemd is die niet overeenkomt met de door ons gepresenteerde 11 partijen.

Op basis van tabel 3 kunnen we de respondenten opdelen in zes groepen aan de hand van de relatie tussen de antwoorden op de aanhanger-vraag en de verbondenheid-vraag.

Wij onderscheiden de volgende groepen:

(1) Bij aanhanger wordt een partij genoemd die gelijk is aan de partij (of aan één van de partijen) die bij verbondenheid de hoogste score krijgt (of krijgen).

Het aantal respondenten in groep 1 is 303, dat is 56.8% van het totale aantal respondenten die bruikbare data opleverden (=533).

(2) Bij aanhanger wordt een partij genoemd die echter niet dezelfde is als de partij (of partijen) die bij verbondenheid de hoogste score krijgt (of krijgen).¹³

Het aantal respondenten in groep 2 is 24, dat is 4.5%.

(3) Bij aanhanger wordt geen partij genoemd, bij verbondenheid krijgen wel één of meer partijen een positieve, hoogste score.

Het aantal respondenten in deze groep is 152, dat is 28.5%.

(4) Bij aanhanger wordt wel een partij genoemd, bij verbondenheid krijgt echter geen enkele partij een score hoger dan nul.

Het aantal respondenten in deze groep is 17, dat is 3.4%.

(5) Bij aanhanger wordt geen partij genoemd, en bij verbondenheid krijgt geen enkele partij een score hoger dan nul.

Het aantal respondenten in deze groep is 33, dat is 6%.

(6) Bij aanhanger wordt een andere partij genoemd dan de elf die bij verbondenheid aan de respondent zijn voorgelegd.

Het aantal respondenten in deze groep is 4, dat is 0.8%.

Uit dit overzicht blijkt dat er een hoge overeenkomst is tussen de partijen die bij *aanhanger* genoemd worden en de partijen die bij *verbondenheid* de hoogste score krijgen. Met name het aantal mensen dat bij beide vragen een andere partij noemt is bijzonder laag (groep 2).

Onze hypothese dat beide vragen verschillen in de drempel die ze opwerpen bij beantwoording, is in overeenstemming met de aantallen respondenten in de derde en vierde groep. Het aantal mensen dat wel verbondenheid heeft maar geen aanhanger is, is immers veel groter dan de categorie die een tegenovergesteld patroon oplevert (wel aanhanger, geen hoogste verbondenheid). Dit resultaat is ook in overeenstemming met de op basis van Kaase geformuleerde verwachting dat het noemen van de namen van de partijen tot een groter aantal respondenten met partij-identificatie leidt.

Slechts 24 mensen (groep 2) geven bij deze twee vragen verschillende partijen als antwoord. Dit resultaat komt overeen met het door Van der Eijk en Niemoller gevonden resultaat dat 91% van de respondenten bij het gebruik van verschillende termen (sympathie en aanhanger) eenzelfde partij geeft.¹⁴ Deze groep is echter kleiner dan we op grond van Schuman en Presser hadden verwacht, en lijkt ook te klein om zinvol te analyseren.

Ook de groep die bij de aanhanger-vraag wel een partij noemt, maar geen partij met een hoogste verbondenheid oplevert, lijkt niet groot genoeg om

apart verder bekeken te worden (3.4%, groep 4).

Hoewel dit in tabel 3 niet naar voren komt, kunnen de vragen ook nog verschillende resultaten opleveren omdat bij de verbondenheid-vraag meerdere partijen de hoogste score kunnen krijgen. Deze laatste groep bevat 57 respondenten. In de rest van het artikel zal bij deze groep over meervoudige verbondenheid gesproken worden. De volgende combinaties van meervoudige verbondenheid kwamen drie of meer keer voor:

PvdA - D66	12
PvdA - CDA	5
D66 - VVD	3
CDA - VVD	9
CDA - SGP	3
CDA - D66 - VVD	3
Totaal	35

De overige 22 respondenten hadden meervoudige verbondenheid met partijen in combinaties, die minder dan driemaal voorkwamen.

Relaties met andere variabelen

Zoals gezegd mogen we op basis van Schuman en Presser en Van Doorn verschillen verwachten in de relaties met andere variabelen, vanwege de verschillende termen en vanwege de verschillende antwoordprocedures. De variabelen stemgedrag en grootte van voorkeur komen voor een dergelijke vergelijking in aanmerking.

De aantallen respondenten die niet overeenstemmen bij de verschillende vragenparen zijn op dezelfde manier geteld als groep 2 bij de *aanhangeren verbondenheid* vragen.

Door de grote overeenkomst tussen de bij aanhanger en verbondenheid genoemde partijen kon tussen deze variabelen geen belangrijk verschil meer verwacht worden in de aantallen niet-overeenstemmingen met de variabelen stemmen en voorkeur. De relaties met stemmen en grootste voorkeur verschillen, voor de twee vragen die partij-identificatie meten, niet systematisch in het aantal niet overeenstemmende partijen.

Het blijkt dat de aantallen fouten tussen alle vier vragen nauwelijks verschillen en erg klein zijn.

De tweede verwachting dat het verschil tussen deze twee vragen, die beide geacht worden partij identificatie te meten, kleiner zou zijn dan de verschillen met de andere variabelen, stemmen en grootste voorkeur, gaat dus ook

Tabel 4: Het aantal fouten tussen de variabelen aanhanger, stemmen, verbondenheid en voorkeur (vergelijk groep 2 hiervoor); tussen haakjes percentage, berekend over aantal respondenten die voor beide vragen een partij opgegeven hebben (vergelijk groep 1 en 2 hiervoor)

	stemmen	verbondenheid	voorkeur
aanhanger	17 (5.3) a	24 (7.4) b	16 (4.7) c
stemmen		27 (7.2) d	15 (3.8) e
verbondenheid			22 (4.7) f

niet op. Het aantal niet-overeenstemmingen tussen de vier vragen is zo klein dat nadere analyse op dit aspect weer niet veel lijkt te kunnen opleveren.

Verschillen in de verdelingen

De vragen verschillen echter wel in hun verdelingen. En daar de vragen naar stemgedrag en voorkeur voor het overgrote deel van de respondenten dezelfde partij opleveren, als de vragen naar partij-identificatie, lijkt het zinvol om de verdelingen van de vier vragen naast elkaar te zetten. We verdelen de antwoorden in de volgende categorieën, geen partij genoemd, meerdere partijen genoemd, één enkele partij genoemd.

	Aanhanger	Stemmen	Verbondenheid	Voorkeur
geen	185	131	51	32
meervoudige	—	—	57	125
enkel	348	402	425	376

Het blijkt dat de vragen sterk verschillen in het aantal respondenten dat geen partij noemt. Blijkbaar wordt dit veroorzaakt door verschillen in de drempel die de vragen opwerpen voor de beantwoording. Dit betekent dat we, door te kiezen voor een bepaalde vraagformulering, een ondergrens vastleggen op het continuüm van de intensiteit van de attitude. En respondenten die boven die drempel komen, beschouwen we vervolgens als in het bezit van die attitude. Als deze interpretatie realistisch is, lijkt het van belang om aan de invloed van de keuze van deze ondergrens aandacht te besteden.

De vraag rijst nu hoe we op dit punt de relatie tussen beide vragen nader kunnen analyseren. Allereerst zijn we nagegaan of het wel of niet aanhanger zijn samenhangt met de intensiteit van de verbondenheid vraag. Het resultaat hiervan is in tabel 5 aan te treffen. Respondenten die bij de twee vragen een andere partij noemden (groep 2, pagina 10) worden uit deze tabel weggelaten. Een zelfde selectie wordt bij de volgende tabellen toegepast.

Tabel 5:

	Intensiteit verbondenheid			
	geen	lage	hoge	
geen aanhanger	33 65%	68 54%	84 25%	185 37%
wel aanhanger	18 35%	49 46%	253 75%	320 63%
	51 15%	127 21%	337 64%	505 100%

De conclusie is dat men bij lage intensiteit als verbonden wordt gescored, maar dat een minderheid zich als aanhanger beschouwt. Is de verbondenheid hoog dan geeft ook de overgrote meerderheid van de respondenten aan, zich als een aanhanger van een partij te beschouwen.

Een volgende aspect waarop de respondenten kunnen verschillen, is het al of niet meervoudig zijn van hun verbondenheid respectievelijk voorkeur. We verwachten dat ook dit verschil samenhangt met het al dan niet aanhanger zijn. Dat dit zo is blijkt uit tabel 6.

Tabel 6:

	Verbondenheid			
	geen	meervoudige	enkelvoudige	
geen aanhanger	33 65%	29 58%	123 30%	185 37%
wel aanhanger	18 35%	21 42%	281 70%	320 63%
	51 10%	50 10%	404 80%	505 100%

Ook bij meervoudige verbondenheid heeft men de neiging zich niet als aanhanger te beschouwen terwijl men wel positieve scores heeft voor de verbondenheid met meerdere partijen.

Bij enkelvoudige verbondenheid is er weer een grote meerderheid van de respondentie die zich als aanhanger van een partij beschouwt.

Uit tabel 7 blijkt verder dat het meervoudig of enkelvoudig zijn van de verbondenheid samenhangt met de intensiteitsscore die men voor deze variabele geeft. Respondenten zonder verbondenheid zijn niet in deze tabel opgenomen.

Als afronding van deze analyses wordt in tabel 8 de driedimensionale tabel voor de variabelen wel of niet aanhanger, geen, zwakke of sterke verbondenheid, en enkelvoudige of meervoudige verbondenheid gegeven.

In tabel 8 zien we dat de categorie geen verbondenheid zich zelf in grote meerderheid ook niet als een aanhanger beschouwt. Van de andere kant blijkt dat een zeer grote meerderheid van de mensen met een hoge enkelvoudige verbondenheid zich wel aanhanger noemt.

Daarnaast merken we op dat meervoudige verbondenheid, zowel bij hoge als bij lage verbondenheid, samenhangt met minder neiging om zich aanhanger te noemen. Dit is wellicht het gevolg van crosspressures en op dit punt zal

Tabel 7:

		Verbondenheid		
		meervoudige	enkelvoudige	
Intensiteits-scores	0- 25	5 42%	7 58%	12 3%
	26- 74	18 17%	87 83%	105 23%
	75- 99	16 10%	142 90%	158 35%
	100	11 6%	168 94%	179 39%
		50 11%	404 89%	454 100%

Tabel 8:	Verbondenheid					
	geen	lage intensiteit		hoge intensiteit		
		meervoud	enkel	meervoud	enkel	
geen aanhanger	33 69%	16 64%	52 55%	13 46%	71 22%	185 36%
wel aanhanger	18 31%	7 36%	42 45%	14 54%	239 78%	320 64%
	51 10%	23 5%	94 19%	27 5%	310 61%	505 100%

Chi**2 = 68.91 met df. = 4 sign. = 0

nader onderzoek gedaan moeten worden. De intensiteit van de verbondenheid heeft steeds een positief effect op de neiging om zich aanhanger te noemen.

Deze tabel maakt voor een groot deel duidelijk waarin de twee metingen van partij-identificatie van elkaar verschillen: Bij gebruik van de aanhanger-vraag meten we hoge enkelvoudige verbondenheid. Met de verbondenheid-vraag kan men daarnaast nog mensen met een lage intensiteit en ook mensen met een meervoudige verbondenheid plaatsen. Voor de variabelen stemmen en voorkeur kunnen we eenzelfde analyse doen. Dit is gedaan in tabel 9.

Een verschil met het patroon in tabel 8 is de grote sprong tussen de categorieën *geen* en *lage meervoudige* voorkeur. Dit verschil is wellicht gedeeltelijk te verklaren uit de lage drempel die deze vraag oproept. Mensen die ook bij deze vraag nog geen partij prefereren, zijn zeer duidelijk te onderscheiden van anderen in de mate waarin ze aangeven te zullen gaan stemmen.

Verder valt op dat bij lage intensiteit nauwelijks verschil bestaat tussen mensen met een meervoudige of een enkelvoudige voorkeur. Bij een hoge intensiteit is wel een duidelijk verschil aan te geven.

Na dit gedeelte van de analyses kunnen we de volgende conclusies trekken over de vier vragen, die paarsgewijs twee verschillende variabelen bedoelen te representeren.

Indien we alleen kijken naar de mensen die een partij noemen bij alle vragen, zijn deze niet van elkaar te onderscheiden met betrekking tot de partijen die geprefereerd worden.

Echter, de vier vragen verschillen wel sterk in de mate waarin ze het antwoord *geen partij* opleveren. Een mogelijke oorzaak van dit verschil kan het gebruik van verschillende termen zijn, wat in overeenstemming zou zijn met de resultaten van Schuman en Presser en van Saris.

Het verschil kan echter ook veroorzaakt zijn doordat bij de vragen die een lage drempel blijken op te werpen, de namen van de partijen gegeven zijn en

Tabel 9:

Tabel 9:		Voorkeur					
		geen	lage intensiteit		hoge intensiteit		
			meervoud	enkel	meervoud	enkel	
stemt niet		26 81%	26 40%	31 40%	12 21%	36 13%	131 25%
stemt wel		6 19%	39 60%	47 60%	45 79%	248 87%	385 75%
		32 6%	65 13%	78 15%	57 11%	284 55%	516 100%

Chi**2 = 93.32 met df. = 4 sign. = 0

er voor alle partijen een oordeel gevraagd werd. Dit zou overeenkomstig de bevindingen van Kaase zijn.

Een volgend verschil is dat de door ons ontwikkelde vragen ook meerdere partijen met een hoogste score kunnen opleveren.

Vergelijking van de meting van de intensiteit van de attitude

Naast de boven behandelde vergelijking van de vier vragen, kunnen we ook de intensiteitsscores van de aanhanger, verbondenheid en de voorkeur-vraag met elkaar vergelijken. Voor de vraag naar stemgedrag is uiteraard geen meting van de intensiteit beschikbaar.

De resultaten van deze vergelijkingen zijn te vinden in de tabellen 10, 11 en 12. Om de resultaten overzichtelijk te presenteren zijn de scores van de verbondenheidsscores gecategoriseerd. Door het grote aantal respondenten dat de score 100 heeft gegeven is de verdeling tamelijk scheef.¹⁵ Ook de scores van de voorkeur-vraag zijn teruggebracht tot vier categorieën (vanwege geringe bezetting van de laagste waarden en om voor de drie intensiteitsmaten een vierpunts schaal te hebben).

Uit deze resultaten blijkt dat er weliswaar samenhang is tussen de metingen van de intensiteit van de attitude, maar dat deze toch minder sterk zijn dan verwacht. Van de 123 respondenten die aangeven een overtuigd aanhanger of lid te zijn van een partij hebben 19 een verbondenheidsscore lager dan 75 (tabel 10). En van de 185 respondenten die zeggen geen aanhanger te zijn, hebben 32 een maximale verbondenheidsscore (100).

Tabel 10: Intensiteit verbondenheid

	0-25	26-74	75-99	100	
Aanhanger					
geen	42 22.7	59 31.9	52 28.1	32 17.3	185 36.3
aanhanger	14 7.1	34 17.3	67 34.0	82 41.6	199 39.0
overtuigd aanhanger	2 3.5	3 5.3	19 33.3	33 57.9	57 11.3
lid van partij	5 7.6	9 15.6	20 30.3	32 48.5	66 13.1
	63 12.5	105 20.8	158 31.3	179 35.4	505 100.0

Chi**2 = 77.13 met df. = 9 sign. = 0 gamma = .435

Tabel 11: Intensiteit voorkeur

	0-4	5	6	7	
Aanhanger					
geen	63 34.1	45 24.3	50 27.0	27 14.6	185 35.8
aanhanger	5 2.5	44 21.7	82 40.4	72 35.5	203 39.3
overtuigd aanhanger	0 0	3 5.4	19 33.9	34 60.7	56 10.8
lid van partij	4 5.5	11 15.1	19 26.0	39 53.4	73 14.1
	72 13.9	103 19.9	170 32.9	172 33.3	517 100.0

Chi**2 = 141.20 met df. = 9 sign. = 0 gamma = .530

Tabel 12: Intensiteit voorkeur

	0-4	5	6	7	
Verbonden- heid					
0- 25	30 48.4	13 21.0	8 12.9	11 17.7	62 12.1
26-75	25 24.3	39 37.9	29 28.2	10 9.7	103 20.2
76- 99	8 4.9	34 20.9	72 44.2	49 30.1	163 31.9
100	6 3.3	14 7.7	60 32.8	103 56.3	183 35.8
	69 13.5	100 19.6	169 33.1	173 33.9	511 100.0

Chi**2 = 183.74 met df. = 9 sign. = 0 gamma = .588

Verder is deze lage samenhang ook niet in overeenstemming met de voor Amerikaanse data (Van Doorn et al., 1982) gevonden samenhang tussen de intensiteit van attitudes uitgedrukt in categoriële en gecategoriseerde continue scores ($r = .97$). Een verschil met dit onderzoek is wel dat bij deze laatste data de categoriële en continue antwoorden zijn gegeven op exact dezelfde vraag.

Ook lijkt er geen reden te zijn om de categorieën *overtuigd aanhanger* en *lid* als elkaar in intensiteit opvolgend te beschouwen. Zowel voor verbonden-

heid als voor voorkeur hebben de respondenten die aangeven *lid* te zijn gemiddeld een lagere score. Dit sluit aan bij de door Leyenaar bij deze vierpunts schaal gemaakte bedenkingen.¹¹

Conclusies en discussie

Partij-identificatie wordt in kiezersonderzoek in vele landen als een centrale variabele gebruikt en dit is ook in Nederland het geval. Een probleem is dat verschillende manieren worden gehanteerd om deze variabele te meten zonder dat bekend is wat voor effecten deze verschillen in de meetprocedure op de resultaten hebben.

Uit een overzicht van de in Nederland gehanteerde vragen om partij-identificatie te meten blijkt dat deze op vier punten verschillen: (1) gebruikte termen, (2) antwoordprocedure, (3) presentatie van de partijen, (4) presentatie van de categorieën. Omdat weinig onderzoek is gedaan naar de effecten van deze verschillen hebben wij twee vragen om partij-identificatie te meten, die op de drie eerste punten van elkaar verschillen, aan dezelfde respondenten gesteld. En wel de vraag of men zich *aanhanger* van een partij voelt en de vraag of men zich *verbonden* voelt met een partij. Deze laatste vraag moest beantwoord worden op een schaal van 0 tot 100. Bij deze vraag werden ook de namen van alle partijen gepresenteerd.

Deze twee vragen zijn niet alleen met elkaar vergeleken maar ook met twee andere vragen, namelijk vragen naar het stemgedrag en naar de voorkeur voor partijen (op een zevenpuntsschaal).

De conclusie na dit gedeelte van de analyses was, dat de vier vragen niet van elkaar zijn te onderscheiden met betrekking tot de partijen die geprefereerd worden, als we ons beperken tot de respondenten die bij alle vragen een partij noemen. Het aantal respondenten dat verschillende partijen opnoemt is zeer gering en bovendien is er ook geen patroon in de fouten vast te stellen.

De vragen verschillen wel sterk in de mate waarin ze het antwoord *geen partij* opleveren. Dit verschil in drempel voor de beantwoording bleek sterk samen te hangen met de intensiteit van de attitude en met het enkel- of meervoudig zijn van de verbondenheid.

Zo ging een hoge score voor de verbondenheid samen met een grotere neiging om zichzelf *aanhanger* te noemen en bij degenen met enkelvoudige verbondenheid was ook een groter percentage aanhangers te vinden dan bij de respondenten met meervoudige verbondenheid.

Samenvattend vinden we bij vergelijking van de twee vragen om partij-identificatie te meten, dat de *aanhanger*-vraag vooral sterke enkelvoudige verbondenheid meet. Met de *verbondenheid*-vraag kunnen we daarnaast

ook mensen met een lage intensiteit en/of een meervoudige binding plaatsen. Met de laatste vraagformulering hebben we derhalve meer mogelijkheden.

Andere mogelijkheden van de verbondenheids-vraag, die hier nog niet aan de orde gekomen zijn, bestaan in de eerste plaats uit nadere analyses van de richting en sterkte van meervoudige en tweede bindingen met partijen.

Verder bestaat, doordat de respondenten voor elf partijen scores moesten geven voor meerdere variabelen, de mogelijkheid om individuele analyses te doen. Daarbij kan getoetst worden of de assumptie dat voor alle respondenten dezelfde relaties tussen variabelen bestaan, houdbaar is. Over beide onderwerpen zal binnen afzienbare tijd een publikatie het licht zien.

Op één punt moeten de meetprocedures zeker nog verbeterd worden en wel met betrekking tot de meting van de intensiteit. Het blijkt dat wanneer we de metingen van de intensiteit van de attitude met behulp van verschillende vragen met elkaar vergelijken, de intensiteitsmetingen van de aanhanger-, verbondenheid- en voorkeur-vragen wel samenhangen, maar minder sterk dan op grond van onderzoek op Amerikaanse data was verwacht.

Een conclusie die al wel getrokken kan worden, is dat de categorie *lid van een partij* geen sterkere intensiteit lijkt weer te geven van de categorie *overtuigd aanhanger*.

Uit dit onderzoek blijkt dat meer aandacht voor de manier om partij-identificatie te meten zeker op z'n plaats is, omdat verschillen in de meetprocedure ook leiden tot verschillende resultaten.

Appendix: In Nederland gebruikte methoden om partij-identificatie te meten

(a) In het Nationaal Kiezers onderzoek¹⁶ van 1967 werden de volgende vragen gesteld:

'Met welke politieke partij voelt u zich het meest verbonden?' Indien men zich verbonden voelt:

'Hoe voelt u zich met deze partij verbonden, zeer sterk, sterk, zwak of zeer zwak? Als de partij die u zojuist noemde eens niet bestond, met welke partij zou u zich dan het meest verbonden voelen?'

(b) In het Nationaal Kiezers onderzoek¹⁷ van 1971 werden de volgende vragen gesteld:

'Veel mensen voelen zich aanhanger van een bepaalde politieke partij maar er zijn ook veel mensen die zich geen aanhanger van een van de politieke partijen voelen. Vindt u zichzelf een aanhanger van een politieke partij of is dit niet het geval?' Indien men aan geeft aanhanger te zijn:

'Van welke partij? Sommige mensen zijn zeer overtuigde aanhangers van hun partij, anderen niet. Rekent u zich tot een zeer overtuigde aanhanger van de — of doet u dat

niet? Zoudt u het erg vinden als de partij die u zojuist noemde niet bestond, zoudt u het niet erg vinden of maakt dat voor u niet veel uit? Als die partij nu eens echt niet meer bestond, met welke partij zou u zich dan het meest kunnen verenigen?'

Indien men op de eerste vraag aangeeft geen aanhanger te zijn: 'Is er een partij waartoe u zich meer aangetrokken voelt dan tot andere partijen?'

Indien men bevestigend antwoordt:

'Welke partij is dat?'

Als wij de vraagstelling van dit onderzoek vergelijken met die van het NKO '67 dan zien wij de volgende verschillen: De term "verbondenheid" is vervangen door de term "aanhanger". "Verbondenheid" is ingedeeld in 5 categorieën, nl. zeer sterk, sterk, zwak, zeer zwak, geen. "Aanhanger" daarentegen is ingedeeld in 3 categorieën, namelijk zeer overtuigde aanhanger, aanhanger, geen. Het NKO '71 is uitgebreid met een extra vraag (aangetrokken).

(c) In het Nationaal Kiezers onderzoek¹⁸ van 1972 en 1977 werden de volgende vragen gesteld:

'Veel mensen voelen zich aanhanger van een bepaalde politieke partij maar er zijn ook veel mensen die zich geen aanhanger van een van de politieke partijen voelen. Vindt u zichzelf een aanhanger van een politieke partij of is dit niet het geval?'

'Sommige mensen zijn zeer overtuigde aanhangers van hun partij, anderen niet. Rekent u zich tot een zeer overtuigde aanhanger van de — of doet u dat niet?'

Indien men op de eerste vraag aangeeft geen aanhanger te zijn:

'Is er een partij waartoe u zich meer aangetrokken voelt dan tot andere partijen?'

Indien men bevestigend antwoordt:

'Welke partij is dat?'

Deze onderzoeken zijn gelijk aan die van het NKO '71 met dit verschil dat de vraag naar een tweede partij, indien de eerstgenoemde niet zou bestaan, is komen te vervallen.

(d) In het Nationaal Kiezers onderzoek¹⁹ van 1981 en de panelonderzoeken²⁰ van 1971 t/m 1980 werden de volgende vragen gesteld.

'Veel mensen voelen zich aanhanger van een bepaalde politieke partij, maar er zijn ook mensen die zich geen aanhanger van een van de politieke partijen voelen. Vindt u uzelf een aanhanger van een politieke partij of is dit niet het geval?'

Indien men aangeeft aanhanger te zijn:

'Van welke partij?'

'Zoudt u uzelf een overtuigde aanhanger van die partij willen noemen of vindt u uzelf geen overtuigde aanhanger?'

Indien men op de eerste vraag aangeeft geen aanhanger te zijn:

'Is er een partij waartoe u zich meer voelt aangetrokken dan tot andere partijen?'

Indien men bevestigend antwoordt:

'Welke partij is dat?'

Deze onderzoeken zijn gelijk aan die van het NKO van '72 en '77 met dit verschil dat de term "zeer overtuigde aanhanger" veranderd is in "overtuigde aanhanger" en de toelichtingszin voor de vraag naar het al dan niet "overtuigd aanhanger zijn" is weggelaten.

(e) In de Kontinu-onderzoeken²¹ van de Universiteit van Amsterdam werden de

volgende vragen gesteld in jan. 1972 t/m maart 1977:

'Sommige mensen zijn aanhanger van een politieke partij, terwijl anderen dit niet zijn. Noemt u zichzelf aanhanger van een politieke partij, of niet?'

Zo ja, dan werden de volgende vragen gesteld:

'Van welke partij bent u aanhanger?'

'Sommige mensen zijn zeer overtuigde aanhanger van hun partij, anderen niet. Rekent u zichzelf tot een zeer overtuigde aanhanger van de — of doet u dat niet?'

Het verschil van deze onderzoeken, met die genoemd onder d, is dat de vraag of men zich aangetrokken voelt tot een partij is weggelaten. De term "overtuigde aanhanger" is weer gewijzigd in "zeer overtuigde aanhanger".

(f) In het Kontinu-onderzoek²² van de Universiteit van Amsterdam werden de volgende vragen gesteld in nov. 1977 t/m 1980:

'Hoe sterk je voor een partij voelt, kan nogal eens verschillen. Op deze kaart staan een aantal mogelijkheden. Zoudt u aan de hand van deze kaart kunnen aangeven hoe sterk u voor een partij voelt?

1: Ik ben aanhanger van geen enkele partij.

2: Er is een partij waarvan ik aanhanger ben, maar geen lid.

3: Er is een partij waarvan ik zeer overtuigd aanhanger ben maar geen lid.

4: Er is een partij waarvan ik lid ben.

Van welke partij?'

In de onderzoeken genoemd onder a t/m e zijn de categorieën stapsgewijs gepresenteerd. In deze onderzoeken worden alle categorieën tegelijk aan de respondenten voorgelegd. Tevens is het aantal categorieën uitgebreid tot 4 in vergelijking met de onderzoeken genoemd onder b t/m e.

(g) Thomassen²³ gebruikte in zijn onderzoek naar de aspecten van de representatieve democratie in Nederland ('76) de volgende vragen:

'Veel mensen beschouwen zichzelf als aanhanger van een bepaalde partij, maar er zijn ook mensen die dat niet doen. Beschouwt u zichzelf gewoonlijk als aanhanger van een bepaalde partij of niet?'

Indien men aangeeft aanhanger te zijn:

'Welke partij bevalt u het best?'

'Sommige mensen zijn sterk overtuigde aanhangers van een partij. Anderen zijn niet zo sterk overtuigd. Behoort u zelf tot de sterk overtuigde aanhangers van uw partij of niet?'

Indien men op de eerste vraag aangeeft geen aanhanger te zijn:

'Is er misschien een of andere partij waar u zich beter mee kunt verenigen dan met de anderen?'

Indien men bevestigend antwoordt:

'Welke partij is dat?'

Deze wijze van vraagstelling komt het meest overeen met het NKO '81 en de panel-onderzoeken '71 t/m '80. Het verschil is wel dat Thomassen de term "aanhanger" veranderd heeft in de term "gewoonlijk aanhanger". "Overtuigde aanhanger" heeft hij gewijzigd in "sterk overtuigde aanhanger" en de term "aangetrokken" is veranderd in "verenigen".

(h) Thomassen gebruikte in zijn onderzoek naast bovenvermelde vraag ook een

sympathiescore²⁴, evenals het panel-onderzoek²⁵ van 1979, waarbij de volgende vraag werd gesteld:

'Op deze kaart staat een zogenaamde schaal van 0 tot 100, die we de "sympathieschaal" noemen. We gebruiken die als volgt. Als u bijvoorbeeld voor een bepaalde partij sympathie voelt, of haar wel mag, dan geeft u haar een score ergens tussen 51 en 100 punten. Natuurlijk geeft u meer punten naar gelang u er meer sympathie voor voelt. Van de andere kant, als u haar onsympathiek vindt, of haar niet mag, geeft u haar een score ergens tussen 0 en 49 punten. Hoe onsympathieker u haar vindt, des te minder punten geeft u er aan. Als u haar niet sympathiek vindt maar ook niet onsympathiek geeft u een score van 50 punten.'

Deze vraagstelling verschilt van alle hiervoor genoemde wijze van vragenstellen. Ten eerste een andere term (sympathie). Het tweede verschil met voorgaande vragen is dat een score voor alle door Thomassen genoemde partijen gegeven moet worden. In de vragen waar de term "aanhanger" wordt gebruikt laat men de respondent eerst bepalen of deze aanhanger is van een bepaalde partij. Zo ja, dan moet aangegeven worden welke partij dit is. Er wordt aan de respondent geen lijst met partijen voorgelegd. Hierbij moet opgemerkt worden dat Thomassen de sympathiescore niet als een alternatief voor partij-identificatie beschouwt. Voor het panelonderzoek van '79 geldt dit wel.

Noten

1. Partij-identificatie wordt door het SRC geoperationaliseerd met de volgende vragen:

'Generally speaking, do you usually think of yourself as a Republican, Democrat, an Independent, or what?'

Wanneer een respondent zichzelf een republikein of een democraat noemde, wordt hij/zij gevraagd:

'Would you call yourself a strong Republican (Democrat) or not, a very strong Republican (Democrat)?'

Was daarentegen het antwoord op de eerste vraag: 'Independent', dan werd de respondent gevraagd:

'Do you think of yourself as closer to the Republican or Democrat party?'

Respondenten kunnen op deze manier ingedeeld worden op een continuum, dat loopt van Strong Democrat naar Strong Republican

Strong	Weak	Dem.	Indep.	Rep.	Weak	Strong
Dem.	Dem.	leaning		leaning	Rep.	Rep.

(zie M.H. Leijenaar (1980), *Partij-identificatie: robuustheid in de tijd en gevoeligheid voor vraagformulering*, p. 193)

2. M. Kent Jennings (1972), *Partisan commitment and electoral behavior in the Netherlands*, *Acta Politica* 7, p. 469

3. J.J.A. Thomassen (1975), Party identification as a crosscultural concept: Its meaning in the Netherlands, *Acta Politica* 10, p. 53.
4. A.Th.J. Eggen, C. v.d. Eijk en B. Niemoller (1981), *Kiezen in Nederland*, Acta-boek, p. 102.
5. A.Th.J. Eggen, C. v.d. Eijk en B. Niemoller (1981), *Kiezen in Nederland*, Acta-boek, p. 97.
6. C. v.d. Eijk en B. Niemoller, *Some results of experiments in survey-question design*, p. 15.
7. Schuman en Presser, p. 275-296
8. Schuman en Presser, p. 294-296
9. M. Kaase (1970). Determinanten des Wahlverhältnis bei der Bundestagswahl 1969, *Politische Vierteljahresschrift*, II, 1970, p. 45.
10. M.H. Leijenaar, *Partij-identificatie: robuustheid in de tijd en gevoeligheid voor vraag-formulering*, p. 202.
11. M.H. Leijenaar, *Partij-identificatie: robuustheid in de tijd en gevoeligheid voor vraag-formulering*, p. 203.
12. Th.P.V. Bakker en M.J. Koopman, De weging van het Kontinu onderzoek, *Mededelingen* 6/7, pp. 28-29.
13. Met de hoogste score wordt bedoeld een score groter dan nul en ook groter dan of gelijk aan de score gegeven aan de andere partijen.
14. C. v.d. Eijk en B. Niemoller, *Some results of experiments in survey-question design*, p. 15.
15. Dit wordt verder onderstreept als we bij de groep respondenten die aanhanger van geen enkele partij zijn, maar zich wel verbonden voelen met een partij (groep 3, pagina 8 en 9) het volgende zien. Er zijn bij deze groep nog 34 respondenten die voor hun verbondenheid een score van 100 geven. En dit getal 100 geeft de verbondenheid weer met de meest ideale partij die ze zich maar voor kunnen stellen. De score 100 wordt in totaal door 177 respondenten gegeven, waardoor de veronderstelde continuïteit van deze meting in het geding komt. Deze hoogst mogelijke score lijkt als een categorie gehanteerd te zijn. Dit brengt ons tot de conclusie dat in verdere pogingen om een continue meting van de sterkte van partij-identificatie te verkrijgen, de door ons gehanteerde procedure zeker aangepast moet worden.
16. Van 16 februari tot 9 maart 1967 heeft de vakgroep politicologie van de Vrije Universiteit met medewerking van het NIPO te Amsterdam een landelijk onderzoek onder de Nederlandse kiesgerechtigden ingesteld. Zie hiervoor, G. Kuypers en A. Hoogerwerf (1977), *Kiezen in Nederland in 1967*.
17. Van maart tot mei 1971 heeft de werkgroep van Nederlandse politicologen onder de algemene leiding van prof. dr. R.J. Mokken van het instituut voor wetenschap der politiek van de Universiteit van Amsterdam een landelijk onderzoek onder de Nederlandse kiesgerechtigden ingesteld met medewerking van de NV v/h Nederlandse Stichting voor Statistiek in Den Haag. Zie hiervoor L.P.J. de Bruyn, *De Nederlandse Kiezer 1971*.
18. In nov. 1972 heeft de werkgroep van Nederlandse politicologen onder de algemene leiding van drs. L.P.J. de Bruyn van het Instituut voor politicologie te Nijmegen een landelijk onderzoek onder de Nederlandse kiesgerechtigden ingesteld met

medewerking van de NV v/h Nederlandse Stichting voor Statistiek in Den Haag. Zie hiervoor L.P.J. de Bruyn, *De Nederlandse kiezer 1972*.

In mei 1977 heeft de werkgroep van Nederlandse politicologen onder de algemene leiding van dr. G.A. Irwin van de rijksuniversiteit Leiden een landelijk onderzoek onder de Nederlandse kiesgerechtigden ingesteld met medewerking van het Instituut voor sociaal-psychologisch onderzoek en marktanalyse Interact BV te Dongen. Zie hiervoor G.A. Irwin, *De Nederlandse kiezer 1977*.

19. Van maart tot mei 1981 heeft de werkgroep van Nederlandse politicologen onder de algemene leiding van Eggen, Van der Eijk en Niemoller en met medewerking van de subfaculteit der algemene politieke en sociale wetenschappen van de universiteit van Amsterdam een landelijk onderzoek onder de Nederlandse kiesgerechtigden ingesteld. Het veldwerk is gedaan door het onderzoeksbureau Intomart BV te Hilversum.

Zie hiervoor A.Th.J. Eggen e.a., *Kiezen in Nederland*.

20. Deze panel-onderzoeken zijn opgezet door de subfaculteit der algemene politieke en sociale wetenschappen van de universiteit van Amsterdam. Alleen in 1979 is een uitgebreide versie gevraagd van partij-identificatie. Die uitbreiding was als volgt: Nadat de respondent heeft aangegeven wel of geen overtuigd aanhanger te zijn werd hem de volgende vragen gesteld:

'Zijn er nog andere partijen waartoe u zich voelt aangetrokken?'

Indien men bevestigend antwoordt:

'Welke partij of partijen zijn dat?'

Voor elke partij die ondervraagde heeft genoemd werd vervolgens gevraagd:

'Zoudt u zich een aanhanger van die partij willen noemen of niet?'

Indien men aangeeft aanhanger te zijn:

'Zoudt u zichzelf een overtuigd aanhanger van die partij willen noemen of vindt u zichzelf geen overtuigde aanhanger?' Indien de respondent op de vraag, 'Is er een partij waartoe u zich meer aangetrokken voelt dan tot andere partijen', bevestigend heeft geantwoord en aangegeven heeft welke partijen dat zijn, werden hem de volgende vragen gesteld:

'Zijn er nog andere partijen waartoe u zich voelt aangetrokken?'

Indien men bevestigend antwoordt:

'Welke partij of partijen zijn dat?'

21. Van juni 1972 t/m maart 1977 heeft de werkgroep Kontinu-onderzoek FSW-A van de subfaculteit der algemene politieke en sociale wetenschappen van de Universiteit van Amsterdam een landelijk onderzoek onder de Nederlandse kiezers ingesteld met medewerking van de NV v.h. Nederlandse Stichting voor Statistiek te Den Haag. Zie hiervoor C. v.d. Eijk, *Mededeling* 6/7.

22. Van nov. 1977 t.m. 1980 heeft de werkgroep Kontinu-onderzoek FSW-A van de subfaculteit der algemene politieke en sociale wetenschappen van de Universiteit van Amsterdam een landelijk onderzoek onder de Nederlandse kiezers ingesteld met medewerking van het NIPO te Amsterdam. Zie hiervoor C. v.d. Eijk, *Mededeling* 6/7.

23. Zijn onderzoek is gebaseerd op vier enquêtes die uitgevoerd zijn van 1970 t.m. 1972. Zie hiervoor J.J. Thomassen, *Kiezers en gekozenen in een representatieve democratie*.

24. J.J. Thomassen (1976), *Kiezers en gekozenen in een representatieve democratie*, p. 100.
25. Alleen in het panel-onderzoek van 1979 is naar een sympathiescore gevraagd. Zie noot 19. Zie ook C. v.d. Eijk (1980).

Literatuur

- Bruyn, L.P.J. de, R.J. Mokken, F.M. Roschar (1971), *Een eerste verslag door de werkgroep nationaal verkiezingsonderzoek 1971*, Boom, Meppel 1972.
- Bruyn, L.P.J. de, J.W. Foppen, A. Hoogerwerf (1972), *De Nederlandse kiezer 1972*, Werkgroep nationaal verkiezingsonderzoek 1972, Samson, Alphen aan den Rijn 1973.
- Budge, J., I. Crewe, B. Farlie (1976), *Party Identification and beyond. Representations of voting and party competition*, J.W. Ley, London 1976.
- Cain, B.E. (1978), Dynamic and static components of political support in Britain, *American Journal of Political Science* 22, 1978, pp. 849-866.
- Doorn, L. van, W.E. Saris, M. Lodge (1983), Discrete or continuous measurement: What difference does it make? *Kwantitatieve Methoden* 10 (1983).
- Eggen, A.Th.J., C. v.d. Eijk, B. Niemoller (1981), *Kiezen in Nederland*. Werkgroep nationaal verkiezingsonderzoek (1981). Actaboek, Zoetermeer.
- Eijk, C. v.d., B. Niemoller (1979a), Dynamiek van partijpreferenties, een inventarisatie van frequentie en omvang van veranderingen, Paper gepresenteerd op politicologendagen te Amersfoort, 10 en 11 mei 1979.
- Eijk, C. v.d., B. Niemoller (1979b), Dynamics of recalled vote, partisanship, party identification and voting behavior or *Panta Rei*, Paper presented at Joint sessions workshops, ECPR, Brussels, april 1979.
- Eijk, C. v.d., B. Niemoller (1980), Indicators of political preference, some results of experiments in survey question design, Paper presented at Joint sessions workshops, ECPR, Florence, March 1980.
- Eijk, C. v.d., B. Niemoller (1981), Binding met partijen, in: *Kiezen in Nederland*, A.Th.J. Eggen, Actaboek, Zoetermeer.
- Irwin, G.A., J. Verhoef, C.J. Wiebrens (1977), *De Nederlandse kiezer 1977*, Werkgroep nationaal verkiezingsonderzoek 1977, Vam, Voorschoten.
- Jennings, M. Kent (1972), Partisan commitment and electoral behavior in the Netherlands, *Acta Politica* 7, p. 445-470.
- Kaase, M. (1970), Determinanten des Wahlverhaltens bei der Bundestagswahl 1969, *Politische Vierteljahresschrift* II, 1970, p. 46.
- Kuypers, G., A. Hoogerwerf (1977), *Kiezen in 1967*, eindverslag van het nationaal verkiezingsonderzoek 1967, van de subfaculteit der politicologie, Vrije Universiteit.
- Leijenaar, M.H. (1980), *Partij-identificatie: robuustheid in de tijd en gevoeligheid voor vraagformulering*, in: de derde publikatie (mededelingen 6/7) van de werkgroep Continu-onderzoek van de subfaculteit politieke en sociale wetenschappen van

- de universiteit van Amsterdam. nov. 1980.
- Niemoller, B., en W.E. Saris (1980), Magnitude scaling of Party identification, Paper prepared for Joint session of workshops, ECPR, Florence, march 1980. Amsterdam: NvvM.
- Saris, W.E., P. Neijens, L. van Doorn (1980), Scaling social science variables by multimodality matching, *MDN* 5, 1980, pp. 3-22.
- Saris, W.E. en G.C. Schild (1981), Interviewen met behulp van de vergelijkingsmethode. in: *Jaarboek van de Nederlandse vereniging van marktonderzoekers*.
- Saris, W.E. (1982), Different questions, different variables? in: *Fornel, A second Generation of Multivariate analysis*. Vol. 2, pp. 78-96, Praeger, New York 1982.
- Schuman, H., and Presser, S. (1981), *Questions and answers in attitude surveys*, Academic Press, New York 1981.
- Thomassen, J.J.A. (1975), Party identification as a cross-cultural concept: its meaning in the Netherlands, *Acta Politica* 10, p. 36-56.
- Thomassen, J.J.A. (1976), *Kiezers en gekozenen in een representatieve democratie*, Samson, Alphen aan den Rijn, 1976.
- Wiebrens, C.J., G.A. Irwin, J. Verhoef (1976), *Vragen en vraagstellingen in de nationale kiezersonderzoeken, evaluatie*, Rapport werkgroep nationaal verkiezingsonderzoek.
- Wegener, B., (ed.) (1982), *Social attitudes and psychophysical measurement* Lawrence Erlbaum New Jersey 1982.